

นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ ครูบาในจังหวัดลำพูน

The Innovation of Social Networks Strengthening Based on Four Ways of Kruba Civilization Practice in Lamphun Province

นฤพันธ์ สมเจริญ Nareupan Somcharoen

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

MCU, Lamphun Buddhist College

nareupan.som@mcu.ac.th

Haripunchai Review 19/10/2565

Haripunchai Review 23/01/2566

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) ศึกษาศักยภาพการทำงานร่วมกันของเครือข่ายทางสังคมในจังหวัดลำพูน 2) สร้างและทดลองใช้นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมฯ 3) ประเมินผลนำเสนอและเผยแพร่ นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน ผลการวิจัยพบว่า

1) จุดแข็งสำคัญของแต่ละเครือข่ายคือ บุคลากร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนในชุมชน สามารถที่จะทำงานได้อย่างเต็มศักยภาพของตน มีการประสานความร่วมมือไปยังเครือข่ายอื่นในชุมชน มีความพร้อมที่จะเสียสละ มีจิตอาสา และจุดอ่อนสำคัญคือ การประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการของเครือข่าย ยังไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหน่วยงานภาครัฐ

2) การสร้างและทดลองใช้นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน ใช้แนวคิดวงจรนวัตกรรม 7 ขั้นตอน และทดลองใช้นวัตกรรมฯ ด้วยกระบวนการจัดกิจกรรมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

3) ผู้เข้าร่วมกิจกรรมฯ ได้คะแนนเฉลี่ยจากการประเมินการเรียนรู้เท่ากับ 22.45 (คุณภาพระดับ ดี) และประสิทธิภาพของการเรียนรู้ มีประสิทธิภาพของกระบวนการ/ผลลัพธ์ (E1/E2) เท่ากับ 75.13/83.60 มีคะแนนเฉลี่ยก่อนเรียนและหลังเรียนเท่ากับ 12.45 คะแนน และ 16.72 คะแนน และ

คะแนนที่ได้หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 มีการนำเสนอและเผยแพร่นวัตกรรมฯ ผ่านเวทีเสวนาวิชาการ การจัดประชุมใหญ่คณะสงฆ์จังหวัดลำพูน บทความวิชาการ และการเผยแพร่ผ่านสื่อสารสนเทศฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

คำสำคัญ : นวัตกรรม; การมีส่วนร่วม; อารยธรรมวิถี

Abstract

This article research aims to 1) study the interoperability potential of social networks in Lamphun province; 2) Create and experiment with engagement-enhancing innovations and 3) Evaluate, present and publish the innovation of social networks strengthening based on four ways of kruba civilization practice in Lamphun province. The results showed that:

1) The main strength of each network is that the personnel, mainly those in the community, are able to work to their full potential. Collaboration is carried out to other networks in the community. Be ready to make sacrifices, volunteer. And the main weakness is coordination with local governing bodies and the budget supports the implementation of the network. It has not received the full support of stakeholders in government agencies.

2) Creating and experimenting the innovation of social networks strengthening based on four ways of kruba civilization practice in Lamphun province, use the 7-step innovation cycle concept and experiment with innovation through the process of organizing workshops.

3) Participants scored an average score of 22.45 (good quality) and learning efficiency, process efficiency/outcomes (E1/E2) of 75.13/83.60. The pre- and post-school grade point average was 12.45 points and 16.72 points, and the post-school score was statistically significantly higher than before school at .01. Innovations were presented and disseminated through academic forums and general meetings of the

clergy in Lamphun Province. Academic articles and dissemination through electronic database information media.

Keywords: innovation; participation; based on ways civilization practice

บทนำ

ประเทศไทยนั้น จากสภาพทางสังคมในอดีตที่มีแต่ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อยู่ด้วยกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท จากสภาพการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงสภาพต่างๆ ของสังคม วิถีชีวิตกลายเป็นความเร่งรีบ การแข่งขัน การเห็นแก่ตน การดำรงชีวิตขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจทุนนิยมและบริโภคนิยมเป็นสำคัญ ปัญหาของสังคมก็เป็นปัญหาที่ผสมผสานระหว่างปัญหาของสังคมเมืองและสังคมชนบท ทำให้การดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมห่างไกลจริยธรรมไปด้วย จึงทำให้การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนของไทยไม่ปรากฏผลเป็นรูปธรรม (พระนฤพนธ์ ภาณิสสร, 2559 : 1284) การที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถปรับตัวให้เข้ากับกระแสต่างๆ เหล่านี้จึงจำเป็นต้องสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในสังคมให้เกิดขึ้นเพื่อผลของการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมในลักษณะเครือข่าย เพราะการพัฒนาสังคมมีเป้าประสงค์สำคัญคือการมุ่งเน้นส่งเสริมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยใช้ชุมชนเป็นฐานและให้ความสำคัญกับทรัพยากรในท้องถิ่นและภูมิปัญญาดั้งเดิม และแนวทางที่สามารถปรับปรุงการดำรงชีพของชุมชนด้วยการใช้ทรัพยากรด้านต่างๆ ควบคู่กับการอนุรักษ์ อีกทั้งคนในชุมชนสามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ได้ดีพอสมควร (อาแว มะแสด, 2558 : 102)

การพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบันได้มุ่งเน้นการพัฒนาเชิงโครงสร้างพื้นฐานทั้งสังคมและเศรษฐกิจไปพร้อมๆ กัน โดยมีการขับเคลื่อนนโยบายภาครัฐที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ นโยบายประชารัฐ ซึ่งก็คือ การบูรณาการจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ที่ต้องร่วมมือช่วยกันเติมเต็มกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างสมบูรณ์และยั่งยืน และมีจุดยืนร่วมกันคือ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกิจการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในรัฐที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2561 : 16 - 17) เกิดเป็นพลังเครือข่ายทางสังคม ซึ่งเป็นการสร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างผู้นำและคนในชุมชนได้อย่างประสานสอดคล้อง จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการค้นหาปัจจัยที่เป็นความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการรูปแบบของเครือข่ายความ

ร่วมมือ และแนวทางการพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือเหล่านั้น (จำเนียร ชุณหโสภาค และคณะ, 2563 : 2)

การสร้างเครือข่ายทางสังคมคือการที่บุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใดที่มีความสัมพันธ์ร่วมกัน กระทำการทำความตกลงเป็นองค์กรเครือข่าย โดยเชื่อมโยงคนที่มีความสนใจร่วมกัน พบปะสังสรรค์ และพัฒนาไปสู่การลงมือร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรม หรือการผลิตรายหว่างองค์กร สมาชิกที่มีจุดประสงค์เดียวกัน (ฐากร ชัยสถาพร, 2561 : 8) ซึ่งปัจจัยปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของเครือข่ายได้แก่ การเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและการตัดสินใจ คิดและเสนอปัญหา การแบ่งปันผลประโยชน์ การประเมินผล การสนับสนุนการดำเนินงานด้านต่างๆ การมีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะ มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน ชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน (อภิษฎา ศรีเครือตง, จิตภา เร่งมีศรีสุข และ พระครูสังฆรักษ์ จักรกฤษณ์ ฐิริปญโญ (กัตติยัง), 2558 : 102) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้นหาศักยภาพเครือข่าย จะเป็นสิ่งสำคัญลำดับแรกของการสร้างเครือข่าย สมาชิกบางคนของเครือข่ายมีความรู้ความสามารถหรือมีศักยภาพสูง มีทักษะ มีภาวะเป็นผู้นำ สามารถจูงใจให้สมาชิกมองเห็นและตระหนักถึงความสำคัญของเครือข่ายได้สำเร็จ รวมทั้งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากบุคคล หรือหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาคราชการและเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งเครือข่ายต่าง ๆ จะช่วยให้เครือข่ายเกิดขึ้นได้ง่ายและรวดเร็วยิ่งขึ้น (นฤมล คำอ่อน, 2562 : 22) โดยเฉพาะสังคมไทยนั้นเป็นสังคมเมืองพุทธ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในส่วนของจังหวัดลำพูนมีพระสงฆ์อยู่หลายรูปที่มีบทบาทด้านการพัฒนาสังคม การเผยแผ่ และมีจริยวัตรที่เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ซึ่งชาวจังหวัดลำพูนจะใช้นามเรียกขานพระสงฆ์เหล่านี้ว่า “ครูบา” วัตรปฏิบัติของครูบาหลายรูปได้ถูกนำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ในปัจจุบัน รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งได้นำเอาวิถีปฏิบัติของครูบาบางรูปมาเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมด้วย ซึ่งครูบาที่มีชื่อเสียงในอดีตของจังหวัดลำพูน มีอยู่ 4 รูป คือ ครูบาเจ้าศรีวิชัย, ครูบาชัยยะวงศ์ศาพัฒนา, ครูบาพรหมจักรสังวร และ ครูบาอภิชัยขาวปี ผู้วิจัยในฐานะที่ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับครูบาทั้ง 4 รูป มาก่อนหน้านี้ จนได้เป็นองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติ

ของทั้งสี่ครูบามาแล้วนั้น จึงมีความมุ่งหวังที่จะต่อยอดการวิจัยด้วยการนำเอาองค์ความรู้ดังกล่าวมาเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการสร้างนวัตกรรมเพื่อเสริมสร้างการทำงานของเครือข่ายทางสังคม

ผู้ศึกษาวิจัยจึงได้มีการศึกษาวิจัยเรื่อง นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน ซึ่งใช้วงจรนวัตกรรม 7 ขั้นตอน คือ 1) Data Analysis การวิเคราะห์ข้อมูล 2) Conceptual To Innovation การสร้างกรอบแนวคิดนวัตกรรม 3) Create To Prototype การสร้างต้นแบบนวัตกรรม 4) Model Development การพัฒนาตัวแบบนวัตกรรม 5) Improvement การปรับปรุงแก้ไขนวัตกรรม 6) Promotion การส่งเสริมการใช้นวัตกรรม และ 7) Learning Innovation การเรียนรู้นวัตกรรม โดยศึกษากับเครือข่ายทางสังคม ได้แก่ เครือข่ายพระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด (อสม.) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หรือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ และเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งบทความวิจัยนี้นำเสนอศักยภาพการทำงานร่วมกันของเครือข่ายทางสังคม การสร้างและทดลองใช้นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมฯ และการนำเสนอและเผยแพร่นวัตกรรมฯ โดยมุ่งหวังให้เกิดกระบวนการทำงานร่วมกันของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน และเพื่อนำผลการวิจัยที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการจัดทำนโยบายการพัฒนาสังคมตามแนวทางของวิถีครูบาประชารัฐขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาศักยภาพการทำงานร่วมกันของเครือข่ายทางสังคมในจังหวัดลำพูน
2. เพื่อสร้างและทดลองใช้นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน
3. เพื่อประเมินผล นำเสนอและเผยแพร่นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน

วิธีดำเนินการวิจัย

1) รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานรูปแบบการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) ทั้งการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการ

จัดเวทีเสวนาวิชาการ และเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ด้วยกระบวนการอบรมหรือการจัดกิจกรรมทางวิชาการเชิงปฏิบัติการ

2) ประชากร และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากร และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในระดับจังหวัด ระดับตำบล และวัด/ชุมชน คือ ผู้นำทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ จำนวน 31 รูปหรือคน กลุ่มตัวอย่างในเชิงปฏิบัติการ คือ เครือข่ายพระสงฆ์ในจังหวัดลำพูน จำนวน 11รูป

3) พื้นที่วิจัย

คือ อำเภอเมือง อำเภอลี้ อำเภอบ้านโฮ่ง และอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

4) เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มี 5 ชนิด ได้แก่ 1) แบบสัมภาษณ์ 2) การเสวนาวิชาการ 3) ชุดการเรียนรู้การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบา 4) แบบวัดความรู้เกี่ยวกับหลักการมีส่วนร่วมและหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบา และ 5) แบบประเมินผลการเรียนรู้

5) การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

รวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และดำเนินการเก็บข้อมูลทุกส่วนด้วยตัวเอง และนำข้อมูลเชิงปริมาณ (แบบวัดความรู้เกี่ยวกับหลักการมีส่วนร่วมและหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบา) มาวิเคราะห์ด้วยสถิติ t-test ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การวิจัยเอกสาร วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลแล้วนำมาเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพการทำงานของเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่จังหวัดลำพูน มีการทำงานร่วมกันในชุมชน มีดังนี้

1) ศักยภาพของเครือข่ายพระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด (อสว.)

จากการวิจัยพบว่า พระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด หรือ พระ อสว. มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่ด้านสุขภาพ สุขภาพอนามัยของพระสงฆ์สามเณรในพื้นที่รับผิดชอบในระดับตำบล มีการส่งเสริมและดูแลระบบสุขภาพของพระสงฆ์สามเณรร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลในพื้นที่ และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน หรือ อสม. มีบทบาทความร่วมมือกับวัดในพื้นที่ คือการเข้าไปตรวจสอบข้อมูลเชิงรุกเกี่ยวกับพระสงฆ์ สามเณรที่อาพาธ หรือเป็นผู้ป่วยที่

ได้รับการรักษาพยาบาลจากโรงพยาบาล หรือเป็นผู้ที่มีความเสี่ยงในการเป็นผู้ป่วยโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง การประสานด้านข้อมูลพื้นฐานของประชากรในหมู่บ้านเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.)

2) ศักยภาพของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หรือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

จากการวิจัยพบว่า มีการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในลักษณะของการทำงานแบบเครือข่ายกับกลุ่มอื่นๆ ในพื้นที่ คือ กองทุนหมู่บ้าน มีการพัฒนาบทบาทการทำงานของบุคลากรเป็นประจำ โดยเฉพาะการส่งเสริมให้คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ฯ ได้มีการศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองในเรื่องของการจัดทำบัญชี การบริหารจัดการ และการจ่ายเงินปันผล มีกระบวนการบริหารจัดการที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ การคัดเลือกผู้ที่จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ฯ ซึ่งมีขั้นตอนในการปฏิบัติอยู่ 3 ขั้นตอน คือ การประชาสัมพันธ์ การคัดเลือก และการเสนอแต่งตั้งโดยการลงประชามติรับรอง มีการประสานความร่วมมือกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านในการตรวจสอบเรื่องของการกู้ยืมเงินของสมาชิก ประวัติการกู้ยืม การชำระ และการจ่ายเงินปันผล และยังมีการเรียนรู้ร่วมกันของทั้งสองกองทุนในการทำงานร่วมกัน

3) ศักยภาพของเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน

จากการวิจัยพบว่า กองทุนหมู่บ้านที่มีการดำเนินการในลักษณะของเครือข่ายที่โดดเด่น มีระบบการบริหารจัดการที่เป็นระบบ มีการประสานความร่วมมือไปยังกลุ่มเครือข่ายต่างๆ ในชุมชนในการดำเนินงานอื่นๆ เพื่อชุมชน มีการดำเนินงานในลักษณะเครือข่ายความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชนอย่างหลากหลาย ได้แก่ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำประปาหมู่บ้าน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ซึ่งเมื่อในชุมชนมีการดำเนินงานต่างๆ ก็จะมีคณะกรรมการกองทุนฯ เข้าไปมีส่วนร่วมด้วยทุกครั้ง

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาการนำเสนอเป็น 2 ส่วน คือ การสร้างนวัตกรรมฯ และการทดลองใช้นวัตกรรมฯ ดังนี้

1) ผู้วิจัยได้สร้างนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีศรีบูรพาในจังหวัดลำพูน ด้วยกระบวนการ 7 ขั้นตอน ดังนี้

1) Data Analysis การวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งข้อมูลที่นำมาสู่การสร้างนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมฯ ได้มีการนำเอาข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการเสวนาวิชาการมาใช้

2) Conceptual To Innovation การสร้างกรอบแนวคิดนวัตกรรม พบว่า มีการประยุกต์ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วม 4 ด้าน คือ การตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม ผลประโยชน์ การประเมินผล ผสานกับแนวคิดอารยธรรมวิถีสี่ครูบา ด้านกระบวนการสร้างการเรียนรู้ ด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนาและด้วยหลักภูมิปัญญา มาเป็นกรอบแนวคิดสำคัญ พร้อมทั้งได้มีการเสริมด้วยแนวคิดการสร้างเครือข่ายที่ยั่งยืนรูปแบบ LIST Model คือ Learning การเรียนรู้ Innovation นวัตกรรม และการสร้างสรรค์ Sustainable Action ความยั่งยืน และ Transformation การเปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์

3) Create To Prototype การสร้างต้นแบบนวัตกรรม ผู้วิจัยได้สร้างต้นแบบนวัตกรรมนำเอาหลักแนวคิดการมีส่วนร่วม และแนวคิดอารยธรรมวิถีสี่ครูบา มาเป็นต้นแบบในการสร้างชุดการเรียนรู้ฯ คือ แนวคิดการมีส่วนร่วม 4 รูปแบบ และแนวคิดอารยธรรมวิถีสี่ครูบา ได้แก่ กระบวนการสร้างการเรียนรู้ มี 2 รูปแบบ คือ การสร้างการเรียนรู้ด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา และการสร้างการเรียนรู้ด้วยหลักภูมิปัญญา

4) Model Development การพัฒนาตัวแบบนวัตกรรม ผู้วิจัยได้สร้างตัวแบบนวัตกรรมภายใต้แนวคิดหลักการมีส่วนร่วม 4 ด้าน และหลักอารยธรรมวิถีของสี่ครูบา หนุนเสริมด้วยแนวคิดการสร้างเครือข่ายที่ยั่งยืนรูปแบบ LIST Model

5) Improvement การปรับปรุงแก้ไขนวัตกรรม จากการวิจัยพบว่า ชุดการเรียนรู้ นวัตกรรมฯ มีประสิทธิภาพในระดับดี ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้คะแนนเฉลี่ยก่อนการเรียนรู้เท่ากับ 12.45 คะแนน จากคะแนนเต็ม 20 คะแนน คิดเป็นร้อยละ 62.25 และได้คะแนนเฉลี่ยจากการประเมินการเรียนรู้ในระหว่างทำกิจกรรมเท่ากับ 22.45 จากคะแนนเต็ม 30 คะแนน (อยู่ในระดับ ดี) คิดเป็นร้อยละ 75.13 และประสิทธิภาพหลังจากการเรียนรู้เท่ากับ 16.72 จากคะแนนเต็ม 20 คะแนน คิดเป็นร้อยละ 83.60 (คะแนนหลังการเรียนรู้สูงกว่าคะแนนก่อนการเรียนรู้)

6) Promotion การส่งเสริมการใช้นวัตกรรม จากการวิจัยพบว่า ควรมีการส่งเสริมให้นำไปสู่การเผยแพร่ในระดับเครือข่ายจังหวัดลำพูน และนำองค์ความรู้ที่อยู่ในนวัตกรรมนี้ไปประยุกต์ใช้ในชุมชน

7) Learning Innovation การเรียนรู้นวัตกรรม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและเวทีเสวนาวิชาการได้ให้ข้อคิดและแนวทาง ในเรื่องของการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้เชิงบูรณาการของการมีส่วนร่วม การส่งเสริมให้สถานศึกษาได้มีการนำเอาชุดความรู้นี้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนในหลักสูตรท้องถิ่น และการนำเสนอให้กับผู้มีส่วนได้เสียในการนำนวัตกรรมฯ ไปประยุกต์ใช้

2) การทดลองใช้นวัตกรรมฯ มีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

2.1) การติดต่อประสานงานกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์จำนวน 11 รูป

2.2) ดำเนินการจัดกิจกรรมสัมมนาวิชาการเชิงปฏิบัติการ ด้วยการบรรยายพิเศษ เรื่อง “วิถีธรรม วิถีครูบา วิถีสู่การสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคม” การใช้ชุดการเรียนรู้ นวัตกรรมฯ การระดมความคิด การสังเกตพฤติกรรมผู้เข้าร่วมกิจกรรม การนำเสนอ และหลังจากเสร็จสิ้นกิจกรรม ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบวัดความรู้ แบบประเมินผลการเรียนรู้ และข้อมูลจากการสังเกตการณ์อย่างไม่เป็นทางการ พร้อมทั้งสรุปผลการดำเนินกิจกรรม

วัตถุประสงค์ที่ 3 การประเมินผล การนำเสนอและเผยแพร่ นวัตกรรมฯ ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหา การนำเสนอเป็น 2 ส่วน คือ การประเมินผล นวัตกรรมฯ การนำเสนอและเผยแพร่ นวัตกรรมฯ ดังนี้

1) การประเมินผล

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลัก อารยธรรมวิถีศรีครูบาในจังหวัดลำพูน ได้คะแนนเฉลี่ยจากการประเมินการเรียนรู้เท่ากับ 22.45 จาก คะแนนเต็ม 30 คะแนน (คุณภาพระดับ ดี) คิดเป็นร้อยละ 75.13 แสดงว่า $E1 = 75.13$ และ ประสิทธิภาพหลังจากการเรียนรู้ พบว่า ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ได้ผลสัมฤทธิ์หลังเรียนเฉลี่ย เท่ากับ 16.72 จากคะแนนเต็ม 20 คะแนน คิดเป็นร้อยละ 83.60 แสดงว่า $E2 = 83.60$ ดังนั้น ประสิทธิภาพของการเรียนรู้ มีประสิทธิภาพของกระบวนการ/ผลลัพธ์ ($E1/E2$) เท่ากับ $75.13/83.60$ ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ 80/80 ที่กำหนดไว้ และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างคะแนนก่อนและหลังเรียน

พบว่า คะแนนที่ได้หลังเรียนของผู้เข้าร่วมกิจกรรมสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

2) การนำเสนอและเผยแพร่

ผู้วิจัยได้นำเสนอนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน ให้กับผู้มีส่วนได้เสียในการนำนวัตกรรมฯ ไปประยุกต์ใช้ ซึ่งได้แก่ คณะสงฆ์จังหวัดลำพูน ด้วยกระบวนการสัมมนาเชิงวิชาการ และการประชุมใหญ่คณะสงฆ์จังหวัดลำพูน

ผู้วิจัยได้เผยแพร่ นวัตกรรมฯ ผ่านบทความวิชาการ ในการประชุมวิชาการระดับนานาชาติครั้งที่ 1 และระดับชาติครั้งที่ 8 จัดโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน เมื่อวันที่ 19-20 มีนาคม 2565 ภายใต้หัวข้อ “พระพุทธศาสนา กับ แนวโน้มโลกยุคใหม่ : วิถีครูบาศรีวิชัยสู่อารยธรรมร่วมสมัย” และการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 4 จัดโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2565 ภายใต้หัวข้อ “พระพุทธศาสนาเพื่อการเยียวยาแห่งโลกอนาคต” และการเผยแพร่ผ่านสื่อสารสนเทศฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ ผ่านเว็บไซต์

<https://sites.google.com/view/arrayadhammavithi/%E0%B8%AB%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B9%81%E0%B8%A3%E0%B8%81>

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า กลุ่มหรือเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่จังหวัดลำพูน ที่มีการทำงานร่วมกันในชุมชน และศักยภาพการทำงาน ได้แก่ เครือข่ายพระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด (อสว.) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หรือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ และเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เป็นเพราะแต่ละกลุ่มนั้นได้มีการประสานความร่วมมือต่างๆ ในการดำเนินการตามบทบาทหน้าที่ของกลุ่ม มีการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นทั้งในระดับกลุ่ม ระดับเครือข่าย และในระดับชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ จันทะลา วรรณหงส์ และ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์ (2561 : 127) ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างเครือข่ายทางสังคมของแรงงานสตรีลาวย้ายถิ่นในจังหวัดอุดรธานี ประเทศไทย” ผลการวิจัยที่สำคัญประการหนึ่งพบว่า กระบวนการสร้างเครือข่ายทางสังคม

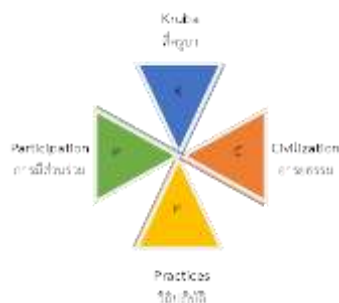
ของแรงงานสตรีลาวย้ายถิ่น มี 4 ขั้นตอนสำคัญ ประกอบด้วย การมีความสัมพันธ์และประสบการณ์ร่วม การมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน การประสานผลประโยชน์ และการขยายตัวของเครือข่ายทางสังคม ส่วนความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมยังมีลักษณะเชิงซ้อน แม้จะมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน ความสัมพันธ์ของเครือข่ายดังกล่าวยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **Manijeh Dehi and Farahnaz Mohammadi** (2020 : 55) ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “Social Participation of Older Adults: A Concept Analysis” ผลการวิจัยพบว่าจากการวิเคราะห์ คุณลักษณะที่กำหนดของแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้สูงอายุ รวมถึงการเน้นที่กิจกรรมในชุมชนและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยอิงจากการแบ่งปันทรัพยากร การมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน และความพึงพอใจของแต่ละคน การมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้สูงอายุมีทั้งปัจเจก สิ่งแวดล้อม และสังคม ตลอดจนผลกระทบต่อส่วนบุคคลและสิ่งแวดล้อม

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า ผู้วิจัยได้สร้างนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีศรีบูรพาในจังหวัดลำพูน ด้วยกระบวนการ 7 ขั้นตอนคือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูล 2) การสร้างกรอบแนวคิดนวัตกรรม 3) การสร้างต้นแบบนวัตกรรม 4) การพัฒนาต้นแบบนวัตกรรม 5) การปรับปรุงแก้ไขนวัตกรรม 6) การส่งเสริมการใช้นวัตกรรม และ 7) การเรียนรู้นวัตกรรม และยังได้มีการเสริมด้วยแนวคิดการสร้างเครือข่ายที่ยั่งยืนรูปแบบ LIST Model เพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้เกิดกระบวนการทัศน์ในการสร้างกรอบแนวคิดนวัตกรรมให้มีความโดดเด่นมากที่สุด จนได้มาซึ่งกรอบแนวคิดนวัตกรรมที่สามารถนำไปสู่การสร้างต้นแบบนวัตกรรม ต้นแบบนวัตกรรม และได้มาซึ่งนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีศรีบูรพาในจังหวัดลำพูน ในที่สุด สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ชลวิทย์ เจียรจิตต์ และคณะ** (2565 : 1-8) ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคมกับแนวทางการพัฒนาเครือข่ายสมาชิกชุมชนอย่างยั่งยืน” ซึ่งได้อาศัยกรอบคิดกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้จากการวิจัยและการสร้างสรรค์นวัตกรรมภายใต้บริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (LIST Model) ของพระสุธีรัตนบัณฑิต มาช่วยในการวิเคราะห์ ดังนี้ L: Learning การเรียนรู้ชุมชนจะต้องเรียนรู้ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในพื้นที่ I: Innovation นวัตกรรมการใช้ความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการบนฐานของทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน S: Sustainable Action การปฏิบัติการเพื่อความยั่งยืน และ T: Transformation การเปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า ผลการประเมินนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วม มีประสิทธิภาพของกระบวนการ/ผลลัพธ์ (E1/E2) เท่ากับ 75.13/83.60 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ 80/80 ที่กำหนดไว้ และการทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียนมีคะแนนเฉลี่ยก่อนเรียนและหลังเรียน เท่ากับ 12.45 คะแนน และ 16.72 คะแนน ตามลำดับ ทั้งนี้เป็นเพราะพระสงฆ์ที่เป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความรู้ในเรื่องของการมีส่วนร่วม การประยุกต์ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมกับอารยธรรมวิถีศรัทธา ได้เป็นอย่างดี มีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้เกิดการสร้างฐานคิดและองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการประสบการณ์ของตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ระวี ลัจจะโสภณ (2560 : 194 – 195) ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะของแกนนำชมรมผู้สูงอายุรุ่นใหม่” ผลการวิจัยพบว่า คะแนนการประเมินผลทางด้านความรู้หลังเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มตัวอย่าง (17.30) สูงกว่าคะแนนการประเมินผลด้านความรู้ก่อนการเข้าร่วมกิจกรรม (12.75) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิจัยทำให้เกิดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นนวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีศรัทธาในจังหวัดลำพูน สรุปได้ดังแผนภาพ

จากแผนภาพดังกล่าวอธิบายได้ว่า

Kruba – ศีลครูบา อันได้แก่ ครูบาเจ้าศรีวิชัย, ครูบาชัยยะวงค์พัฒนา, ครูบาพรหมจักร สังวร และ ครูบาอภิชัยชาวปี

Civilization อารยธรรม คือ วิถีปฏิบัติของครูบาเจ้าศรีวิชัย ครูบาอภิชัยชาวปี ครูบาวงค์ และครูบาพรหมมา ซึ่งเป็นบทบาทในการพัฒนาสังคมชุมชนในจังหวัดลำพูน 3 หลัก คือ กระบวนการสร้างการเรียนรู้การมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วม และกระบวนการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วม

Practices วิถีปฏิบัติ คือการประพฤติวัตรปฏิบัติธรรมของสี่ครูบาและการเป็นผู้นำในการพัฒนาสังคม

Participation การมีส่วนร่วม ด้านการตัดสินใจ ด้านการดำเนินกิจกรรม ด้านการรับผลประโยชน์ ด้านการประเมินผล ด้านกระบวนการสร้างการเรียนรู้ ด้านกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม และด้านกระบวนการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วม

การประยุกต์ใช้ในเรื่องของเครือข่ายทางสังคมนั้น สามารถที่จะนำองค์ความรู้ KCPP Model ไปใช้ในเรื่องของสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ที่ไม่เพียงแต่เฉพาะในระดับเครือข่ายชุมชนเท่านั้น ซึ่งประชาชนในชุมชนถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายองค์กร/กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนด้วย สี่ครูบาท่านได้สร้างวิถีปฏิบัติที่มุ่งเน้นในเรื่องของการมีส่วนร่วมไว้ทั้งในด้านการตัดสินใจ ที่ครูบาไม่ได้เป็นผู้ตัดสินใจเพียงลำพังท่านเอง แต่ยกการตัดสินใจให้เป็นเรื่องของหมู่คณะ ด้านการดำเนินกิจกรรม เป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การทำงานด้านการพัฒนาสังคมของสี่ครูบาเน้นมุ่งเน้นให้ทุกภาคส่วน ทุกเครือข่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในทุกขั้นตอน ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ด้านการรับผลประโยชน์ จะเห็นได้ว่าทั้งสี่ครูบาท่านไม่ได้เป็นผู้รับผลประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด ท่านเป็นผู้สร้างและผู้ให้ผลประโยชน์แก่ทุกคน ทุกเครือข่าย และด้านการประเมินผล ซึ่งไม่ควรเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น แต่จะต้องมีความยุติธรรมในการประเมินผล ทั้งในส่วนของการวางแผน การดำเนินงาน การประเมินตรวจรับ และการจัดสรรผลประโยชน์

สรุป และข้อเสนอแนะ

สรุปในภาพรวมของบทความวิจัยเรื่อง นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบาในจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปฏิบัติการ เพื่อศึกษาศักยภาพการทำงานร่วมกันของเครือข่ายทางสังคม เพื่อสร้างและทดลองใช้ ประเมินผล นำเสนอและเผยแพร่ นวัตกรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมตามหลักอารยธรรมวิถีสี่ครูบา โดยได้นวัตกรรมทางสังคม คือ ชุดการเรียนรู้การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมฯ ผลที่ได้พบว่า พระสงฆ์ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ได้คะแนนเฉลี่ยจากการประเมินการเรียนรู้เท่ากับ 22.45 จากคะแนนเต็ม 30 คะแนน (คุณภาพระดับ ดี) มีผลสัมฤทธิ์ก่อนและหลังการเรียนรู้ด้วยคะแนน 12.45

/16.72 คะแนน และได้มีการนำเสนอและเผยแพร่ข่าวสารด้วย การนำเสนอผ่านเวทีเสวนาวิชาการ การนำเสนอผ่านการจัดประชุมใหญ่คณะสงฆ์จังหวัดลำพูน การเผยแพร่ผ่านบทความวิชาการ และการเผยแพร่ผ่านสื่อสารสนเทศฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) พระสงฆ์ควรที่จะได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติตามหลักอารยธรรม วิธีศีลครูบา และบูรณาการกับองค์ความรู้ด้านการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดแนวคิดและกระบวนการในการ พัฒนาสังคมชุมชนของตนเอง

2) พระสงฆ์ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น โดยการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมฯ มาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ เพื่อให้เกิดการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบและมีการบูรณาการกับเครือข่ายต่างๆ ในชุมชน

3) เครือข่ายทางสังคมในชุมชนควรมีการนำองค์ความรู้ และนวัตกรรมการเสริมสร้าง การมีส่วนร่วมของเครือข่ายทางสังคมฯ ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานของเครือข่าย ทั้งในระดับกลุ่ม องค์การ และเครือข่ายในภาพรวม เพื่อเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งในการทำงานร่วมกันของ เครือข่ายในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับแนวทางและความเป็นไปได้ของ การสร้างกระบวนการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายเชิงพื้นที่ และแนวทางการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้คนในสังคม

References

- จันทะลา วรณหงส์ และ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2561). “การสร้างเครือข่ายทางสังคมของแรงงาน สตรีลาวย้ายถิ่นในจังหวัดอุดรธานีประเทศไทย”. *วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี*. 5(2) : 127.
- จำเนียร ชุณหโสภาค และคณะ. (2563). การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือในสังคมพหุวัฒนธรรมของ ผู้นำรุ่นใหม่ สู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ยั่งยืน. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี*. 9 (2) : 2.

- ชลวิทย์ เจียรจิตต์ และคณะ. (2565). “นวัตกรรมทางสังคมกับแนวทางการพัฒนาเครือข่ายสัมมาชีพชุมชนอย่างยั่งยืน”. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*. 11(2) : 1 - 8.
- ฐากร ชัยสถาพร. (2561). “แนวทางการสร้างเครือข่ายทางสังคม กรณีศึกษา ระบบทวิภาคี เพื่อยกระดับคุณภาพแรงงานไทย”. *รายงานการวิจัย. หลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักร : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร*.
- นฤมล คำอ่อน. (2562). *รูปแบบการจัดการเครือข่ายชุมชนเพื่อความมั่นคงทางอาหาร. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา. มหาวิทยาลัยศิลปากร*.
- พระนฤพันธ์ ญาณิสโร. (2559). “พุทธธรรม : คำตอบของการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน”. *รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 3 ระดับนานาชาติครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น. ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา*.
- ระวี สัจจะโสภณ. (2560). “การพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะของแกนนำชมรมผู้สูงอายุรุ่นใหม่”. *วารสารศาสตร์*. 45(1) : 194 - 195.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2561). *สวนพลังประชาชน*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- อภิษฎา ศรีเครือคง, จิตภา เร่งมีศรีสุข และ พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ภูริปัญโญ (กัตติยัง). (2558). “การพัฒนาเครือข่ายการบริหารงานของเทศบาลนครนนทบุรี”. *รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- อาแว มะแส. (2558). “การส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบทด้วยการพัฒนาบนฐานชุมชน”. *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ ในวันคล้ายวันสถาปนาสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ประจำปี 2558 กลุ่มย่อย “การพัฒนาสังคมบนฐานของชุมชน” (Community Based on Social Development)*. คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- Manijeh Dehi and Farahnaz Mohammadi. (2020). “Social Participation of Older Adults: A Concept Analysis”. *International Journal of Community Based Nursing & Midwifery*. 8(1) : 55.